

BO'LAJAK PEDAGOGLARNING BOSHQARUVCHANLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHLTLARI

To'rayeva Madinabonu Xusniddin qizi

Qo'qon davlat universiteti

Pedagogika mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

ikromiddinovamadina567@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak pedagoglarning boshqaruvchanlik faoliyatini rivojlantirishning pedagogik-psixologik jihatlari o'rganiladi. Pedagogning boshqaruvchanlik faoliyati ta'lim jarayonini maqsadli tashkil etish, o'quvchilar jamoasini boshqarish va pedagogik muloqotni samarali yo'naltirish qobiliyatlarini o'z ichiga oluvchi murakkab kasb ko'nikmasi sifatida talqin etiladi. Maqolada ushbu faoliyatning psixologik tuzilmasi, uni shakllantirishga ta'sir etuvchi omillar, oliy pedagogik ta'limdagi mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek, boshqaruvchanlik kompetensiyasini rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalar va psixologik tayyorgarlik dasturlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: boshqaruvchanlik faoliyati, ta'lim jarayonini boshqarish, pedagogik muloqot, liderlik, motivatsiya, oliy pedagogik ta'lim, shaxs rivojlanishi, kasbiy tayyorgarlik, pedagogik psixologiya, o'z-o'zini boshqarish

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогико-психологические аспекты развития управленческой деятельности будущих педагогов. Управленческая деятельность педагога интерпретируется как сложный профессиональный навык, включающий способности к целенаправленной организации учебного процесса, управлению педагогическим коллективом и эффективному направлению педагогического общения. В статье анализируется психологическая структура данной деятельности, факторы, влияющие на её

формирование, существующие проблемы в высшем педагогическом образовании и пути их решения.

Ключевые слова: управленческая деятельность, управление учебным процессом, педагогическое общение, лидерство, мотивация, высшее педагогическое образование, развитие личности, профессиональная подготовка, педагогическая психология, саморегуляция

Abstract: This article examines the pedagogical and psychological aspects of developing managerial activity in future teachers. The managerial activity of a teacher is interpreted as a complex professional skill encompassing the ability to purposefully organize the educational process, manage the student collective, and effectively direct pedagogical communication. The article analyzes the psychological structure of this activity, the factors influencing its formation, existing problems in higher pedagogical education, and ways to address them.

Keywords: managerial activity, management of educational process, pedagogical communication, leadership, motivation, higher pedagogical education, personality development, professional training, pedagogical psychology, self-regulation

KIRISH. Zamonaviy ta'lim tizimida pedagog shaxsiga qo'yiladigan talablar tobora ortib bormoqda. Pedagog nafaqat bilim va ko'nikmalar uzatuvchisi, balki ta'lim jarayonini strategik boshqara oladigan, o'quvchilarni motivatsiyalashtira oladigan, guruh dinamikasini muvofiqlashtirib, ijodiy muhit yaratiladigan kasbiy rahbar sifatida ham qaralishi lozim[1.B.5]. Bu esa pedagogning boshqaruvchanlik faoliyatini rivojlantirish masalasini oliy pedagogik ta'limning asosiy vazifalaridan biriga aylantiradi.

Boshqaruvchanlik faoliyati — shaxsning maqsadni belgilash, rejalashtirish, tashkil etish, nazorat qilish va faoliyat natijalarini tahlil qilish orqali jarayon yoki guruhni yo'naltira olish qobiliyatlarini qamrab oluvchi murakkab psixologik va kasbiy konstruktdir[2.B.14]. Pedagog uchun bu ko'nikma o'quv jarayonini samarali tashkil etish,

o'quvchilar bilan konstruktiv munosabat o'rnatish, sinf ichidagi muammolarni hal etish va ota-onalar hamda ma'muriyat bilan hamkorlik qilish uchun zarur.

Biroq ko'pgina tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar ko'pincha boshqaruvchanlik faoliyati bo'yicha etarli darajada tayyorlanmay maktabga keladilar. Ular nazariy bilimlarni yaxshi o'zlashtirsalar-da, amaliy boshqaruvchanlik vaziyatlarida o'zlarini qo'ya bilish, guruhni boshqarish va pedagogik nizolarni hal etishda qiynaladilar[3.B.22]. Bu holat boshqaruvchanlik kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik-psixologik jihatlarini chuqurroq o'rganishni talab etadi.

Tadqiqotning maqsadi — bo'lajak pedagoglarning boshqaruvchanlik faoliyatini rivojlantirishga ta'sir etuvchi pedagogik va psixologik omillarni aniqlash, ushbu faoliyatning tuzilmasi va shakllanish mexanizmlarini tahlil qilish, hamda oliy ta'lim muassasalarida uni samarali rivojlantirishga yo'naltirilgan yondashuvlar va dasturlarni asoslashdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori va 2022-yil 28-yanvardagi "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida pedagog kadrlarning kasbiy salohiyatini oshirish va ularning boshqaruvchanlik ko'nikmalarini shakllantirish alohida vazifa sifatida belgilangan[4.B.8].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Bo'lajak pedagoglarning boshqaruvchanlik faoliyatini rivojlantirish masalasi pedagogika va psixologiya fanlarining kesishmasida joylashgan murakkab tadqiqot sohasi bo'lib, u xorijiy, MDH va o'zbek olimlari tomonidan turli jihatlarida o'rganilgan. Ushbu sohaning asosiy yo'nalishlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: pedagogning kasbiy kompetensiya modeli, boshqaruvchanlik psixologiyasi, liderlik tayyorgarligi va pedagogik muloqot.

Xorijiy tadqiqotlarda Mintsbergning boshqaruv rollari nazariyasi pedagogning ta'lim jarayonidagi funksional rollarini tasniflashga asos bo'lib xizmat qiladi. U rahbarning o'n rolini uch guruhga — shaxslararo, axborot va qaror qabul qilish rollari — ajratib, ularning boshqaruvchanlik faoliyatida tutgan o'rnini asoslagan[5.B.77]. Goleman emotsional

intellekt nazariyasida liderlik samaradorligi birinchi navbatda o'zini boshqarish, empatiya va ijtimoiy ko'nikmalar bilan bog'liq ekanligini ko'rsatgan. Bu nazariya pedagog liderligini rivojlantirishda psixologik omillarning markaziy ahamiyatini tasdiqlaydi[6.B.43].

Bandura'ning o'zini o'zi samarali deb bilish (self-efficacy) nazariyasi bo'lajak pedagoglarning boshqaruvchanlik faoliyatiga ishonchini shakllantirishda muhim psixologik mexanizmlarni ochib beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'ziga bo'lgan ishonch yuqori bo'lgan talabalar pedagogik amaliyotda boshqaruvchanlik vaziyatlariga dadilroq kirisha oladi va muvaffaqiyatsizlik oldida bardoshli bo'ladi[7.B.59]. Fullan ta'lim islohotlari kontekstida pedagog liderligini o'rgangan holda, zamonaviy pedagogdan boshqaruvchanlik kompetensiyasini individual emas, balki hamkorlikda rivojlantirish zarurligini ta'kidlagan.

MDH olimlari orasida Markova pedagogning kasbiy kompetensiyasi modelida boshqaruvchanlik funksiyasini alohida komponent sifatida ajratib ko'rsatgan. U pedagogning tashkilotchilik, muloqot va liderlik qobiliyatlarini kasbiy etuklikning muhim ko'rsatkichlari sifatida belgilagan[8.B.92]. Slastyonin pedagogning kasbiy-pedagogik faoliyati tuzilmasida boshqaruvchanlik funksiyasini konstruktiv, tashkiliy, kommunikativ va gnoseologik faoliyat bilan uzviy bog'liq holda ko'rib chiqadi. Mitina esa bo'lajak o'qituvchilarning psixologik tayyorgarligini o'rganib, o'z-o'zini rivojlantirish mexanizmlari va kasbiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni empirik jihatdan asoslagan[9.B.107].

O'zbek olimlari ham ushbu soha bo'yicha muhim tadqiqotlar olib borgan. Yunusova bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-psixologik tayyorgarligi muammolarini kompleks o'rgangan. G'oziyev pedagogik psixologiya doirasida shaxs faolligini boshqarishning psixologik mexanizmlarini tahlil qilgan[10.B.84]. Xasanov bo'lajak pedagoglarning boshqaruvchanlik kompetensiyasini rivojlantirishda pedagogik amaliyotning rolini tadqiq etgan. Toshmatova esa oliy ta'lim muassasalarida pedagogik boshqaruvning psixologik omillari va ularni optimallashtirish yo'llarini o'rganib, bo'lajak pedagoglar tayyorgarligiga oid tavsiyalar ishlab chiqqan[11.B.63].

Metodologiya jihatidan tadqiqot tizimli-faoliyat, shaxsga yo'naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Adabiyotlarni o'rganishda tahliliy sintez, qiyosiy va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Amaliy qism pedagogik kuzatuv, so'rovnoma va intervyu metodlari asosida amalga oshirildi. Tadqiqotning me'yoriy-huquqiy asosini O'zbekiston Respublikasining ta'limga oid qonunlari, Prezident farmon va qarorlari tashkil etdi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Pedagogning boshqaruvchanlik faoliyatini psixologik jihatdan tahlil qilish uchun avvalo uning tuzilmasini aniqlash zarur. Tadqiqotlar asosida bo'lajak pedagogning boshqaruvchanlik faoliyati quyidagi o'zaro bog'liq komponentlardan iborat ekanligi aniqlandi: motivatsion-qiyamat komponenti (boshqaruvchanlik faoliyatiga ongli munosabat va kasbiy motivatsiya), kognitiv komponent (boshqaruv nazariyasi va pedagogik psixologiya bo'yicha bilimlar), operatsional komponent (rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish ko'nikmalari), kommunikativ komponent (samarali pedagogik muloqot va ta'sir ko'rsatish qobiliyati), hamda reflektiv komponent (o'z faoliyatini tahlil qilish va o'zini-o'zi tartibga solish)[2.B.18].

Psixologik tayyorlik boshqaruvchanlik faoliyatini samarali amalga oshirishning asosiy shartidir. Bandura nazariyasiga asoslangan holda aytish mumkinki, bo'lajak pedagogning o'ziga bo'lgan ishonchi — ya'ni o'zini qiyin sinf sharoitida ham boshqaruv vazifalarini bajara olishga qodir deb bilishi — uning real amaliyotdagi muvaffaqiyatini belgilaydi[7.B.63]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, psixologik tayyorliksiz texnik boshqaruv ko'nikmalari amaliyotda noto'liq va beqaror namoyon bo'ladi.

Emotsional intellekt boshqaruvchanlik faoliyatining eng muhim psixologik tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Goleman ta'rifiga ko'ra, emotsional intellektning to'rt asosiy komponenti — o'z his-tuyg'ularini anglash, ularni boshqarish, boshqalar his-tuyg'ularini tushunish (empotiya) va ijtimoiy munosabatlarni boshqarish — bevosita pedagogik liderlik samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi[6.B.48]. Yuqori emotsional intellektga ega o'qituvchi

o'quvchilar bilan munosabatni samarali yo'naltirib, nizoli vaziyatlarni konstruktiv hal etish imkoniga ega bo'ladi.

Boshqaruvchanlik faoliyatini rivojlantirishga to'sqinlik qiluvchi asosiy pedagogik muammolardan biri — oliy ta'lim dasturlarida nazariya va amaliyot o'rtasidagi nomutanosiblikdir. Ko'pgina pedagogika yo'nalishi dasturlarida boshqaruvchanlik kompetensiyasiga oid mavzular nazariy ma'ruza sifatida o'tiladi, lekin talabalar buni amalda sinab ko'rish imkonidan mahrum bo'ladi[3.B.27]. Holbuki boshqaruvchanlik ko'nikmalari faqat amaliy mashq, rol o'yinlari, simulyatsiyalar va haqiqiy pedagogik vaziyatlarda ishtirok etish orqali shakllanadi.

Pedagogik amaliyot bo'lajak o'qituvchilarning boshqaruvchanlik faoliyatini rivojlantirishning eng muhim platformasi sifatida qaralishi lozim. Biroq ko'plab hollarda amaliyot davomida talaba shunchaki kuzatuvchi yoki yordamchi sifatida qatnashadi va mustaqil boshqaruvchanlik qarorlarini qabul qilish imkoniyati cheklanadi[8.B.96]. Samarali amaliyot modeli talabaga o'z mustaqil darslarini o'tkazish, guruh bilan ishlash, ota-onalar bilan muloqot qilish va maktab hayotida faol ishtirok etish imkonini berishi kerak.

Mentorlik tizimi bo'lajak pedagoglarning boshqaruvchanlik faoliyatini rivojlantirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Tajribali pedagog-mentor talabaga nafaqat dars berish texnikasini, balki sinf boshqaruvini, qiyin vaziyatlarni hal etishni, o'quvchilar motivatsiyasini oshirishni va guruh dinamikasini muvofiqlashtirishni jonli misol orqali ko'rsatadi[5.B.81]. Mentorlik jarayonida strukturlangan refleksiya — ya'ni har bir darsdan so'ng o'z boshqaruvchanlik harakatlarini tahlil qilish — talabaning kasbiy o'sishini sezilarli darajada tezlashtiradi.

Psixologik jihatdan ko'rib chiqilganda, bo'lajak pedagoglarning boshqaruvchanlik faoliyatini rivojlantirishda shaxsning o'zini-o'zi boshqarish mexanizmlari — stress boshqaruvi, maqsad qo'yish, vaqtni rejalashtirish va emotsional muvozanatni saqlash — muhim rol o'ynaydi[9.B.111]. Tadqiqotlar ko'rsatdiki, o'zini-o'zi boshqara olmaydigan

pedagog sinfni ham samarali boshqara olmaydi. Shu sababli oliy ta'lim dasturlarida talabalarning shaxsiy psixologik resurslari va stress-tolerantligini rivojlantirishga ham alohida e'tibor qaratish zarur.

Guruh bilan ishlash va jamoaviy boshqaruv ko'nikmalari ham bo'lajak pedagogning kasbiy arsenalida muhim o'rin tutadi. Zamonaviy ta'lim paradigmasida o'qituvchi yakka holda emas, balki hamkasblar jamoasi, ota-onalar va o'quvchilar bilan birgalikda ta'lim muhitini shakllantiradi. Bu esa kelajak pedagogdan hamkorlikda qaror qabul qilish, murosaga kelish va birgalikdagi maqsadlarni yo'naltirishni o'rganish zarurligini bildiradi[10.B.88]. Oliy ta'limda guruh loyihalari, munozaralar va simulyatsion boshqaruv mashqlari bu ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

O'zbekistonning pedagogika oliy ta'lim muassasalarida olib borilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, boshqaruvchanlik faoliyatiga yo'naltirilgan maxsus kurslar va treninglar qo'llaniladigan guruhlarda talabalarning amaliyotga tayyorgarlik darajasi sezilarli darajada yuqori bo'ladi. Rol o'yinlari, pedagogik vaziyatlar tahlili va reflektiv jurnal tutish boshqaruvchanlik ko'nikmalarini rivojlantirishda eng samarali metodlar sifatida aniqlandi[6.B.67].

XULOSA.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak pedagoglarning boshqaruvchanlik faoliyatini rivojlantirish pedagogik va psixologik jihatlarni o'zida mujassam etgan ko'p qirrali jarayondir. Ushbu faoliyatning tuzilmasi motivatsion, kognitiv, operatsional, kommunikativ va reflektiv komponentlarni o'z ichiga oladi. Psixologik tayyorlik, emotsional intellekt va o'zini-o'zi boshqarish qobiliyatlari boshqaruvchanlik kompetensiyasining asosini tashkil etadi. An'anaviy ta'lim modelida ushbu ko'nikmalar yetarlicha rivojlanmaydi, chunki boshqaruvchanlik amaliyotda va haqiqiy pedagogik vaziyatlarda shakllanib boradi.

Shu asosda quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

- Pedagogika yo'nalishlari dasturlariga boshqaruvchanlik kompetensiyasini rivojlantirishga mo'ljallangan maxsus kurs va treninglarni kiritish.

- Pedagogik amaliyot dasturini talabaga mustaqil boshqaruvchanlik qarorlari qabul qilish imkonini beruvchi faol modelga o'tkazish.

- Mentorlik tizimini kuchaytirish: tajribali o'qituvchilarni bo'lajak pedagoglar bilan tizimli hamkorlikka jalb etish.

- Bo'lajak pedagoglarning boshqaruvchanlik tayyorgarligini diagnostika qilish uchun validlashtirilgan psixologik va pedagogik o'lchov vositalarini ishlab chiqish va joriy etish.

Ushbu tavsiyalarni izchil amalga oshirish orqali bo'lajak pedagoglarni nafaqat yaxshi dars bera oladigan, balki ta'lim jarayonini strategik boshqara oladigan, o'quvchilarni ilhomlantira oladigan va zamonaviy ta'lim talablariga javob bera oladigan kasbiy rahbarlarga aylantirishga erishish mumkin.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" Farmoni.
3. Hasanov M.X. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi muammolari. – T.: Fan, 2021. – B. 196.
4. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – T.: Adolat, 2020.
5. Mintzberg H. The Nature of Managerial Work. – New York: HarperCollins, 2021. – P. 298.
6. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. – New York: Bantam Books, 2020. – P. 352.
7. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. – New York: Freeman, 2020. – P. 604.
8. Markova A.K. Psixologiya truda uchitelya. – Moskva: Prosveshcheniye, 2018. – B. 192.

9. Mitina L.M. Psikhologiya professional'nogo razvitiya uchitelya. – Moskva: Flinta, 2019. – B. 200.
10. G'oziyev E.G'. Pedagogik psixologiya. – T.: O'qituvchi, 2020. – B. 318.